

Psihologia copilului

Învățător de formație inițială, mai apoi profesor de psihologie cognitivă la Universitatea Sorbona din Paris, Olivier HOUDÉ este autor sau coautor al mai multor volume: *Catégorisation et développement cognitif* (1992), *L'Homme en développement* (1993), *Pensée logico-mathématique* (1993), *Rationalité, développement et inhibition* (1995), *Vocabulaire de sciences cognitives* (1998), *L'esprit piagétien* (2000) și *Cerveau et psychologie* (2002).

Olivier Houdé

Psihologia copilului

*Traducere din franceză
de Oana-Ruxandra UNTU*

CARTIER polivalent

CARTIER®

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 24 05 87, tel.: 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@go.ro

www.cartier.md

Difuzare:

București: Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2.

Tel./fax: 210 80 51. E-mail: codexcartier@go.ro

Chișinău: bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, sectorul Ciocana. Tel.:34 64 61.

Cărțile CARTIER pot fi procurate în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

LIBRĂRIILE CARTIER

Casa Cărții Ciocana, bd. Mircea cel Bătrân, nr. 9, Chișinău. Tel.: 34 64 61.

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău. Tel./fax: 24 10 00.

Librăria Vărul Shakespeare, str. Șciusev, nr. 113, Chișinău. Tel.: 23 21 22.

Colecția *Cartier polivalent* este coordonată de Gheorghe Erizanu

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Em. Galaicu-Păun, Valentin Guțu

Coperta seriei: Vitalie Coroban

Coperta: Vitalie Coroban

Design: Vasile Țugui

Tehnoredactare: Vasile Țugui

Prepress: Editura Cartier

Tipar: Tipografia Centrală (nr. 3473)

Olivier Houdé

LA PSYCHOLOGIE DE L'ENFANT

© Presses Universitaires de France, 2004

Olivier Houdé

PSIHOLOGIA COPILULUI

Ediția I, septembrie 2007

© Cartier, 2007, pentru prezenta versiune românească.

Această ediție a apărut în 2007 la Editura Cartier. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Houdé, Olivier

Psihologia copilului / Olivier Houdé; cop. Vitalie Coroban. – Ch. : Cartier, 2007

(F.E.-P. "Tipogr. Centrală"). – 128 pag. – (Col. Cartier polivalent /coord. col: Gheorghe Erizanu).

ISBN 978-9975-949-54-5

1500 ex.

CZU 159.922.7

H 85

ISBN 978-9975-949-54-5

INTRODUCERE

Există mai multe studii istorice despre copilărie. Cele mai cunoscute sunt *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* de Philippe Ariès și *L'enfant dans l'histoire* de Julian de Ajuriaguerra, titular al Catedrei de neuropsihologie a dezvoltării, la Collège de France, în anii 1975-1981. Îl trimitem, așadar, pe cititor la aceste excelente studii, precum și la introducerea operei noastre *L'homme en développement*¹. Încă și mai precis, punctul de plecare și orientarea prezentului volum vor fi determinate de opera părintelui filosofiei și științei moderne, René Descartes (1596-1650).

La întrebarea ”De unde deținem noi această prețioasă comoară care este inteligența?”, Descartes răspundea, în al său *Tratat despre om*, cu o certitudine de neclintit: Dumnezeu a sădit în noi, încă de la naștere, idei logice și matematice clare și distincte, însuși miezul inteligenței umane. Nou-născutul ar fi, în acest context, un ”potențial inteligent” (idee de mare actualitate), însă prin dar divin!

Patru secole mai târziu, psihologia copilului va da, în mod evident, un cu totul alt răspuns la această întrebare². De

¹ P. Ariès, *L'enfant et la vie sociale sous l'Ancien Régime*, Paris, Le Seuil, 1960; J.de Ajuriaguerra, *L'enfant dans l'histoire*, *La Psychiatrie de l'enfant*, t.XXII, p. 101-102, 1979; J. Bideaud, O. Houdé și J.-L. Pedinielli, *L'Homme en développement*, Paris, PUF, 1993 («Quadriga», 2004).

² O. Houdé, *Le développement de l'intelligence chez l'enfant*, in Y.Michaud (ed.), *Qu'est-ce que la vie?*, Paris, Odile Jacob, 2000, p. 311-315.

la Descartes și până în anul 2000, au existat două evenimente-cheie ce au marcat progresul științific în acest domeniu. Este vorba mai întâi de introducerea, de către Charles Darwin (1809-1882), a ideii unei evoluții naturale a inteligenței animale și umane (filogeneza sau evoluția speciilor)³, unde Materia, Viața și Rațiunea coexistă, idee ce exclude divinitatea din explicație. Mai târziu, în secolul XX, avem de-a face cu reluarea acestei idei în cadrul ontogenezei (evoluția inteligenței de la copil la adult) de către Jean Piaget (1896-1980), în domeniul psihologiei copilului și de Jean-Pierre Changeux în neurobiologie, prin introducerea noțiunii de “darwinism neuronal-mental”⁴

I. Jean Piaget

Piaget este, fără îndoială, cel mai mare psiholog al copilului pe care l-a cunoscut secolul XX. Prin celebra sa teorie a stadiilor de dezvoltare a inteligenței, acest profesor de la Universitatea din Geneva a marcat profund studiul psihologiei, lumea educației și marele public. Stă mărturie, în acest sens, succesul extraordinar pe care l-a avut volumul din «Que sais-je» *Psihologia copilului* (vândut în câteva sute de mii de

³ Filogeneza, din grecescul *phûlon*, «trib», și *genesis*, “origine”: așadar, în cazul nostru, originea oamenilor. Ontogeneza, din grecescul *ôn, ôntos*, “ființă, ceea ce există”, și *genesis*, “origine”, adică dezvoltarea unui anumit copil de la fecundație și până la vârsta adultă.

⁴ J. Piaget, *La psychologie de l'intelligence*, Paris, Armand Colin, 1974 (cursuri susținute la Collège de France în 1942); J. Piaget și B. Inhelder, *La psychologie de l'enfant*, Paris, PUF, 1966; J.-P. Changeux și A. Connes, *Matière à pensée*, Paris, Odile Jacob, 1989; J.-P. Changeux, *L'Homme de Vérité*, Paris, Odile Jacob, 2002.

exemplare, la fel ca celebrele «Que sais-je?» *Psihanaliza și Marxismul*).

Piaget a arătat că a deveni inteligent înseamnă, mai întâi, a concepe permanența obiectului ca unitate de bază a realului⁵ (stadiul senzorio-motor al bebelușului), apoi a număra și a clasifica obiectele (stadiul operațiunilor concrete la copil) și, în sfârșit, a judeca pe baza unor idei, a unor ipoteze, propoziții logice etc. (stadiul operațiunilor formale la adolescent și adult).

John Flavell, de la Universitatea din Stanford, cel care a introdus teoria piagetiană în Statele Unite la sfârșitul anilor '60, scria, într-un omagiu adus lui Piaget 30 de ani mai târziu (în 2000): "(...) aproape toate studiile contemporane din acest domeniu [dezvoltarea cognitivă: noțiunile de obiect, număr, clasă, judecată etc.] au legatură cu problematica ridicată de Piaget. Putem spune astfel că rolul deținut de Piaget în studiul dezvoltării cognitive este comparabil cu cel jucat de Noam Chomsky în studiul dezvoltării lingvistice: crearea și organizarea unui nou domeniu de investigație"⁶.

1. Freud, Einstein, Piaget – Adesea comparat cu cei mai de seamă savanți ai epocii moderne, cum ar fi psihanalistul Sigmund Freud (1856-1939) sau fizicianul Albert Einstein (1879-1955), Piaget se numără incontestabil printre cei mai novatori oameni de știință ai timpului său, prin interesul științific manifestat față de vârsta copilăriei. Este și ceea ce

⁵ Principiu potrivit căruia un obiect continuă să existe (este permanent) chiar și atunci când nu este supus percepției noastre imediate.

⁶ Vezi O. Houdé și C. Melijac (ed.), *L'esprit piagétien: hommage international à Jean Piaget*, Paris, PUF, 2000 (citat din J. Flavell, p. 213).

remarcă foarte just unul dintre discipolii săi, Howard Gardner, de la Universitatea Harvard, în studiul său despre geniile creatoare ale secolului XX: “Freud și Einstein erau deosebit de preocupați de vârsta copilăriei, fapt ce se înscrie de altfel în tendințele epocii moderne [Picasso picta «ca un copil»]. Freud considera că evenimentele petrecute în timpul copilăriei timpurii influențau ulterior în mod hotărâtor trăirile și personalitatea individului. Einstein valoriza modul de gândire al copilului pentru că găsea aici intuiții profunde în domeniul fizicii și, de aceea, l-a și încurajat pe colegul său elvețian Jean Piaget să studieze concepția asupra lumii fizice la copil”⁷. Este cunoscut faptul că cei doi s-au întâlnit cu ocazia unui seminar la Davos (Elveția), în 1928, unde au discutat despre toate aceste subiecte; Einstein, laureat al premiului Nobel pentru fizică, avea atunci aproape 50 de ani, iar tânărul Piaget, ce se afla la începutul carierei sale, avea 32.

2. Epistemologia genetică – Interesul pentru vârsta copilăriei nu reprezenta nicidecum o noutate în rândul filozofilor și oamenilor de știință. Dacă în secolul XVIII, *Émile* al lui Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) a devenit un reper de bază al Epocii Luminilor (în ceea ce privește educația și influențele societății), mai târziu, în secolul XIX, Darwin a consacrat acestei vârste studii minuțioase în lucrarea sa *Exprimarea emoțiilor la oameni și la animale* (legate de expresiile feței și de apariția limbajului), subiectul observat fiind chiar propriul său copil, Doddy Darwin. Noutatea adusă de

* Nota traducătorului: toate traducerile citatelor din această lucrare aparțin traducătorului.

⁷ H. Gardner, *Les formes de la créativité*, Paris, Odile Jacob, 2001, p. 160 (prima ediție, 1993).

Piaget este însă aceea de a considera copilăria ca un teren experimental al epistemologiei⁸, adică al mecanismelor generale ale cunoașterii – «cogniția», așa cum e numită ea astăzi –, fie că e vorba de logică, de matematică sau de fizică. Odată cu “epistemologia genetică”, definită în corelație cu ideea de geneză (ontogeneza)⁹, însăși perspectiva asupra copilului s-a schimbat. Acesta devine un “mic savant” care reflectează asupra realului, meșterește, experimentează și, în acest fel, (re)descoperă legile universului: un copil “matematician” (care construiește numerele), un “logician” (care construiește raționamente) etc. A studia evoluția comportamentului la copil presupune de aici înainte și studierea evoluției științei, în mersul ei de la copilărie la maturitate – este ceea ce Piaget a numit “embriologia rațiunii”, cu alte cuvinte, analiza dezvoltării matematicii, logicii, fizicii etc. Este o formă de istorie a științelor (în cadrul căreia copilul este actorul principal), care se desfășoară într-un interval de timp extrem de comprimat (cel mult 20 de ani). Această abordare epistemologică a vârstei copilăriei explică, fără îndoială, de ce teoria lui Piaget a sedus specialiști cu mult dincolo de granițele psihologiei – lucru rar pentru un psiholog. Stau mărturie, încă de la începutul carierei sale, conversațiile lui cu Einstein, evocate mai sus, dar și acest omagiu pe care i-l aducea, în 1990, astrofizicianul Hubert Reeves: “Psihologul elvețian Jean Piaget a fost printre primii care au introdus dimensiunea istorică în studiul dezvoltării cunoașterii. El a recunoscut de la bun

⁸ Studiu critic asupra științelor, menit să determine originea logică a acestora, valoarea și influența lor (filosofia științelor). Este vorba, în același timp, și de o teorie generală a cunoașterii: ce este cunoașterea, cum o dobândim?

⁹ J. Piaget, *L'épistémologie génétique*, Paris, PUF, 1970.

început că logica este un proces în devenire, supus unei evoluții. (...) Această perspectivă scoate la iveală o realitate incontestabilă: problema originii logicii e o problemă de ordin psihologic și biologic”¹⁰.

3. **”Cercul științelor”** – Visul lui Piaget (de formație biolog-zoolog) era, într-adevăr, să stabilească o legătură directă între psihologie și biologie, legătură pe care a ilustrat-o foarte clar prin intermediul “cercului științelor”. Contrar ideii unei “scări a științelor”, impusă de Auguste Comte (1798-1857) (pentru care prima treaptă corespunde matematicii – soclul de “bronz pur”, iar ultima psihologiei), Piaget a propus, la mijlocul secolului XX, “răsucirea scării”, curbată asupra ei înseși, asemeni unui șarpe mușcându-și coada. În interiorul cercului științelor, psihologia devine, prin urmare, în opinia lui Piaget, parte integrantă din fundamentul matematicii, logicii, fizicii, ancorată în științe precum biologia, chimia (și din nou fizica, dacă e să închidem cercul). Această schimbare radicală de perspectivă a conferit un loc inedit psihologiei copilului, așezat în chiar miezul dispozitivului așa-zisei științe “dure”, și a prefigurat în Europa cadrul interdisciplinar actual al științelor cognitive¹¹. Așa se face că, în *Encyclopedia of Cognitive science*, publicată de grupul de edituri *Nature*, Piaget figurează la rangul prestigios al precursorilor¹².

¹⁰ H. Reeves, *Malicorne*, Paris, Seuil, 1990, p. 49.

¹¹ O. Houdé (ed.), *Vocabulaire de sciences cognitives*, Paris, PUF, 1998 («Quadrige», 2003).

¹² L. Nadel (ed.), *The Encyclopedia of Cognitive Science*, Londra, Nature Publishing Group – Macmillan, 2003; vezi, de asemenea, O. Houdé și B. Mazoyer, *The cognitive revolution: American, yes, but European too*, *Trends in Cognitive Sciences*, 7, p. 283-284, 2003.

Așa cum o arată și “cercul științelor”, Piaget era, așadar, convins de ancorarea cerebrală (ce ține de domeniul biologiei) a operațiunilor așa-numite “logico-matematice” ale copilului, ale adolescentului și, mai apoi, ale adultului (evoluție ce ține de domeniul psihologiei). Îi lipseau însă, la acea vreme, mijloacele tehnologice de observare a acestui fenomen *in vivo*: imagistica cerebrală funcțională¹³. El s-a limitat, de aceea, din punct de vedere experimental, la deducerea mecanismelor psihologice ale operațiunilor logico-matematice plecând de la observarea atentă a comportamentelor: acțiuni și răspunsuri verbale.

4. Stadiile dezvoltării inteligenței – În opinia lui Piaget, dezvoltarea acestor comportamente și, inerent, a inteligenței ce le determină trece prin trei mari stadii (evocate deja mai sus): 1) stadiul senzorio-motor la sugar; 2) stadiul de pregătire și de implementare a operațiunilor concrete la copil; 3) stadiul operațiunilor formale la adolescent.

Contestând atât empirismul lui John Locke (1632-1704) și David Hume (1711-1776), în virtutea căruia totul provine din experiență prin asociere și obișnuință, cât și ineismul [vezi Descartes mai sus, dar și Immanuel Kant (1724-1804) și ale sale forme *a priori* de sensibilitate], Piaget propune o teorie intermediară, așa-numită “constructivistă”: structurile intelectuale, adică gândurile și operațiunile noastre mentale, au o geneză proprie (ontogeneza cognitivă). De la naștere și până la maturitate, ele se *construiesc* progresiv, etapă cu etapă (așa cum urcăm treptele unei scări), în cadrul interacțiunii dintre individ și universul în care trăiește – sau, în termeni mai bi-

¹³ Vezi O. Houdé, B. Mazoyer și N. Tzourio-Mazoyer (ed.), *Cerveau et psychologie*, Paris, PUF, 2002.

ologici, dintre organism și mediu. În privința acestei interacțiuni, ceea ce Piaget consideră ca fiind esențial este acțiunea exercitată de copil asupra obiectelor ce-l înconjoară (explorarea, manipularea și “experimentarea”), concepție opusă ideii unei învățări “pasive” (prin asociere și obișnuință), proprie empirismului: cum scria și Goethe (1749-1832) în *Faust*, “La început a fost fapta!” Această idee, ce se regăsește în centrul psihologiei piagetiene, rămâne foarte actuală: ea este astăzi susținută și în cadrul neuroștiințelor cognitive de către Alain Berthoz, titular al Catedrei de psihologie a percepției și acțiunii la Collège de France¹⁴.

Pentru Piaget, elementul fundamental din cadrul interacțiunii dintre individ și mediu este dinamica “asimilare-acomodare”. În psihologie, la fel ca și în biologie, asimilarea este procesul prin care un obiect din mediul înconjurător este “capturat direct” de structura organismului. Acomodarea este, dimpotrivă, procesul în urma căruia structura organismului se modifică pentru a se adapta la mediu. Piaget a considerat această dinamică psihobiologică, ce guvernează acțiunile copilului, ca fiind însuși motorul dezvoltării inteligenței, ce funcționează prin echilibrări și autoreglări (interne) succesive.

În ceea ce privește stadiile acestei dezvoltări, el deosebește clar inteligența sugarului (0-2 ani) de cea a copilului (2-12 ani). Până în jurul vârstei de 2 ani, avem de-a face cu stadiul senzorio-motor. Sugarul interpretează lumea care-l înconjoară pe baza simțurilor (senzorio-) și a acțiunilor sale (motor). Încă de la naștere, plecând de la reflexele sale inițiale (cum ar fi suptul la sânul mamei), el învață o serie de reguli

¹⁴ A. Berthoz, *Le sens du mouvement*, Paris, Odile Jacob, 1997; *La décision*, Paris, Odile Jacob, 2003.

– din ce în ce mai complexe, odată cu trecerea lunilor – despre cum funcționează lumea fizică și despre cum poate el interveni asupra acesteia. Piaget numește aceste reguli “scheme acționale” (însușite prin acumulare-acomodare). Copilul va descoperi, de exemplu, în jurul vârstei de 8 luni, că atunci când un obiect (să spunem ursulețul de pluș) dispăre din câmpul său vizual (ascuns după perna de pe canapea), acesta continuă totuși să existe, pentru că el e capabil, prin acțiunile sale 1. să înlăture obstacolul (în cazul nostru perna) și 2. să apuce obiectul pentru a reintra în posesia lui. Este ceea ce se numește “permanența obiectului”, principiu fundamental în reprezentarea realității (ceea ce este valabil pentru ursuleț se va aplica tuturor obiectelor din lumea înconjurătoare)¹⁵. Această formă de inteligență senzorio-motrice (în exemplul nostru, de tipul viziune-acțiune) îl face, din păcate, pe copil dependent de momentul prezent. Este vorba, desigur, despre o inteligență orientată către un scop (regăsirea obiectului dispărut), deci despre apariția *intenționalității*, dar rămâne încă o “inteligență practică”. Un alt exemplu, edificator pentru Piaget, este cel al imitației. În cursul primului an de viață, copilul devine capabil să imite simultan (vorbim deci despre acțiune) gestul pe care îl face un adult (observație prin viziune), dar încă nu este capabil să imite în succesiune, să realizeze imitarea după ce a observat modelul.

În schimb, după vârsta de 2 ani – când trecem deja la un alt stadiu –, copilul este capabil să se detașeze de acțiunea imediată. Piaget consideră că acesta posedă din acel moment o inteligență “simbolică” sau “reprezentativă” (ce funcționează pe bază de reprezentări mentale). Pe de altă parte, este

¹⁵ J. Piaget, *La construction du réel chez l'enfant*, Neuchâtel, Delachaux & Niestlé, 1937.